

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.12.115-125>

УДК: 327.8

© Сергій Федуняк¹

ВИКЛИКИ ДЛЯ НАТО ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ: КИТАЙ І УКРАЇНА

Стаття присвячена аналізу політики Китаю та України як викликів для НАТО на початку ХХІ століття. Зокрема, розглядаються внутрішні та зовнішні виклики, що впливають на визначення Північноатлантичним Альянсом свого місця та ролі в сучасній системі міжнародних відносин. З цією метою визначається зміст відповідних дефініцій, особливості внутрішнього розвитку західного суспільства другої половини ХХ століття, що формували відповідне сприйняття безпекового середовища, а також вплив Китаю та України на вибір шляхів адаптації Альянсу до сучасних безпекових процесів.

Автор зазначає, що Китай і Україна становлять собою суттєві різнопланові виклики для НАТО і первинний аналіз засвідчує, що Альянс досить адекватно і оперативно бере до уваги їхнє значення для розробки механізмів та інструментів адаптації до сучасних світових політичних процесів. Виклик Китаю примушує Північноатлантичний Альянс активізувати процес його «глобалізування» через створення і участь у допоміжних безпекових механізмах та інститутах за межами статутно визначеного Євроатлантичного регіону. Зі свого боку, Україна на практиці виступає форпостом західного світу, прикриваючи країни Альянсу від російської агресії і даючи їм можливість здійснити переозброєння для ефективної відсічі у випадку агресії. Виклик полягає у тому, що підтримка України збільшує потенційну можливість безпосереднього військового зіткнення НАТО з Російською Федерацією.

115

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: s.fedunyak@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7021-7641>

Ключові слова: безпека, виклик, Північноатлантичний Альянс (НАТО), Китай, Україна.

Challenges for NATO in the First Third of the 21st Century: China and Ukraine

The article is dedicated to the analysis of China's and Ukraine policies as challenges at the beginning of the XXI century. External and internal factors which influence the NATO's definition of its role and place in the contemporary system of international relations are considered. To this purpose, the content of certain definitions, specifics of internal development of Western society of the second half of the XXth century which form subsequent perception of security environment as well as the impact of China and Ukraine on the NATO's choice of the ways of adaptation to the contemporary security processes.

116 — The author notes that China and Ukraine are substantially different challenges for NATO and initial analysis shows that the Alliance rather quick and promptly takes into account their meaning for the creation of adaptive mechanisms and instruments to the contemporary world political processes. China's challenge makes NATO to activate the process of its "globalizing" through the creation and participation in supplementary security mechanisms and institutions beyond the Statute's defined Euro-Atlantic region. At the same time, Ukraine acts as an outpost of Western world covering the Alliance's members from Russian aggression and giving them possibility to make rearmament necessary for efficient rebuff in case of attack. Ukraine's challenge lies in that NATO support of Kyiv increases the risk of direct military collision between NATO and the Russian Federation.

Keywords: security, challenge, North-Atlantic Alliance (NATO), China, Ukraine.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна вдихнула нове життя в Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), яка з початку 90-х рр. перебувала у стані анабіозу і значною мірою втратила свій потенціал в якості оборонного союзу західного світу. Нова ситуація в системі міжнародних відносин, пов'язана із фактичним руйнуванням механізму та інструментарію глобальної безпеки внаслідок російської агресії в Україні, виявилася тим спусковим механізмом, що примусила Альянс заново переглянути свою роль і місце у світі.

Історія свідчить, що основним спонукальним мотивом для активізації і адаптації до нових обставин виступають загрози і виклики. Вони підкреслюють динамічний характер системи міжнародних відносин, оскільки є проявом реакції з боку провідних гравців на порушення балансу сил. З цією метою важливо правильно визначити їх характер, глибину і ступінь впливу на об'єкти і процеси впродовж тривалого відтинку часу.

Для Північноатлантичного Альянсу посеред інших основні виклики безпеці склали Китай і Україна. При цьому обидві держави розносяться в різні категорії: Україна залишається помітним «траблмейкером» сучасних міжнародних відносин, але вона для Заходу не має стратегічного значення і не спів розмірна з Китаєм і США. У свою чергу КНР розглядається в якості однієї з майбутніх наддержав, що суттєво впливає і впливатиме на характер та дизайн міжнародних відносин у нинішньому столітті загалом і яка вимагатиме від НАТО вироблення довготривалої стратегії.

Сучасний стан дослідження. На даний час дослідники лише розпочали вивчення різнопланового впливу Китаю і України на діяльність НАТО. Зокрема, військово-організаційні і політичні аспекти взаємовідносин України і Альянсу розглядаються в роботах С. Возняка, А. Іващенко, Д. Федуневича, М. Шпури і Л. Скачко (Возняк С., Іващенко А., Федуневич Д., Шпура М., 2018, с.11-17). Розвиток субрегіональних стратегій НАТО, в тому числі в контексті російсько-української війни аналізуються у кількох роботах автора (Федуняк С., Балтійсько-Чорноморський регіон..., 2020; Федуняк С. Чорноморський регіон, 2020). Цікаві концептуальні підходи до вивчення Китаю як виклику НАТО містяться в інтерв'ю відомої норвезької дослідниці Л.Одгаард часопису «Дипломат» (Мерсу А.Кюо, 2023).

Проте, на думку автора, в наявній літературі проявляється схильність недооцінювати значення України для розвитку Північноатлантичного Альянсу, а також відсутність концептуальних підходів, які б допомогли сформулювати адекватну стратегію Заходу щодо Китаю. Тому в даній статті аналізуються внутрішні та зовнішні виклики першої третини ХХІ століття, що впливають на визначення Північноатлантичним Альянсом свого місця та ролі в сучасній системі міжнародних відносин. З цією **метою** визначається зміст відповідних дефініцій, особливості внутрішнього розвитку західного суспільства другої половини ХХ століття, що формували відповідне сприйняття

безпекового середовища, а також вплив Китаю та України на вибір шляхів адаптації до сучасних безпекових процесів.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж перейти до безпосереднього аналізу предмету дослідження, необхідно визначитися з дефініціями «виклик» і «загроза». У західній безпековій літературі широко вживається усталене словосполучення «виклики і загрози», що англійською мовою звучить як “challenges and threats”. Поєднання обох термінів цілком природне, оскільки вони пов’язані причинно-наслідковими зв’язками: виклик як сукупність взаємопов’язаних процесів і явищ при відповідному розвитку може перерости у загрозу.

Загроза має більш чітке і розроблене формулювання. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» – «це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» (Закон України «Про національну безпеку України», 2018). За аналогією, загроза діяльності НАТО – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію статутних положень Альянсу, його цілей та завдань.

У свою чергу, виклик – це явища, тенденції і чинники, що створюють передумови для ускладнення чи унеможливлення реалізації НАТО своїх статутних положень, цілей і завдань. Іншими словами, виклик може створити передумову для появи загрози. Варто зазначити, що у випадку адекватного реагування виклик не обов’язково переросте у загрозу: з одного боку, своєчасна і адекватна реакція може знизити до нульового рівня вплив процесів та явищ на об’єкт, а з іншого – сприятливий розвиток може стати наслідком інших, більш потужних чинників.

У нашому випадку, пов’язаному із діяльністю НАТО, розглянемо внутрішні і зовнішні виклики. Основним внутрішнім викликом можна було б визначити фундаментальну зміну політичних еліт і суспільних настроїв у країнах Заходу після Другої світової війни і відповідно зміну парадигми загроз і реагування на них. У другій половині ХХ століття в умовах безпрецедентно довготривалого періоду відсутності значних військових конфліктів у планетарному масштабі сформувалось західне гедоністичне суспільство з високим рівнем споживання, яке мало наслідком зростання цінності людського життя, що

проявилось у меншій готовності брати до рук зброю і відправляти своїх синів на війну, кількість яких зменшувалася внаслідок падіння народжуваності.

По-друге, спостерігалось ослаблення впливу на суспільство традиційних засадничих культурно-цивілізаційних цінностей, на яких базувався Захід. Перетворення держави із сакральної речі, освяченої релігією і традиціями, на звичайного постачальника послуг не могло не вплинути на сприйняття пересічного західного громадянина і його бажання захищати її зі зброєю в руках. Все це вилилось у домінування пацифізму на рівні еліт і суспільства і, відповідно, відкидання війни як інструменту вирішення конфліктів та її реалізації політики загалом. Західні еліти і суспільства намагалися уникнути будь-якої застосування сили, велися лише затухаючі колоніальні війни (Суецька криза 1956 р., Алжир до 1962 р.) поза межами території метрополій.

У практичному сенсі відбулася фактична відмова від масштабних конвенційних війн і перехід до стратегії боротьби з терористичною загрозою, що передбачає наголос на розвитку спеціальних легкоозброєних підрозділів і зменшення значення високо руйнівних засобів ведення війни (артилерії, РСЗВ). Все це призвело до суттєвого зниження стійкості і опірного потенціалу в країнах Заходу, що безпосередньо відобразилося і на безпекових інститутах. Як вже зазначалося, Північноатлантичний Альянс поступово еволюціонував до політико-військової організації, в якій суттєво ослабли можливості реалізації оборонних функцій (США ще не готові до епохи конфлікту..., 2023).

Зокрема, війна Росії проти України показала, що Північноатлантичний Альянс виявився фактично нездатним захистити своїх членів у випадку російської агресії: до прикладу, згадаймо дискусію влітку 2014 року про бажання і реальну можливість захисту естонської Нарви у випадку початку російської гібридної операції. Більш свіжі соціологічні дослідження засвідчили, що більше третини громадян держав-членів НАТО не готові захищати союзні держави у випадку нападу Росії (Громадяни понад третини країн НАТО..., 2020). Водночас більше половини опитаних вважають, що їх захистять американці, що підтверджує тезу, що західна колективна оборона тримається лише майже виключно на військово-політичних ресурсах Сполучених Штатів (Громадяни понад третини країн НАТО..., 2020).

На сучасному етапі для НАТО основними зовнішніми викликами можуть розглядатися Китай та Україна. Вони не створюють загроз для безпеки Альянсу (з Україною, що прагне стати членом цього оборонного союзу це виключено), проте примушують його до довготривалого реагування як на інституційному, так і на концептуальному рівнях. Тепер переходимо безпосередньо до аналізу двох заявлених зовнішніх викликів: Китаю і України.

120

— Як заявив Генеральний Секретар НАТО Є.Столтенберг, «Китай не є нашим суперником, але він кидає виклики нашій безпеці, нашим інтересам та нашим цінностям» (Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg, 2023). Особливість китайського виклику полягає у його активному і відкритому стратегічному характері і який має глобальні цивілізаційні виміри. Мова йде як про чисту геополітику з її контролем територій і тут насамперед варто згадати експансію Пекіна у Південно-Китайському морі і його спроби захопити Тайвань, так більшою мірою саме про конкуренцію суспільних моделей, що зрештою прямо чи опосередковано впливатиме й на спроможність контролювати території. Китай знову оживив актуальність авторитарно-тоталітарного шляху розвитку і його впливу не лише в традиційних ареалах країн периферії, де спостерігається певний відступ демократії, але і як альтернативу для трансформаційних посткомуністичних суспільств та й навіть традиційного Заходу.

Можна стверджувати, що сучасна китайська модель виглядає багатообіцяюче з точки зору політичних еліт багатьох країн, насамперед перехідного типу, оскільки вона поєднує традиційні, часто архаїчні політичні практики з досить значним рівнем розвитку технологій та високою адаптивністю суспільно-політичної системи до впливу глобальних процесів. Проте, на думку автора, адепти китайського шляху часто не беруть до уваги крихкість сучасної китайської економічної моделі, глибоко залежної від експортної кон'юнктури, і яка вступила шлях незворотного гальмування. Крім того, не варто недооцінювати такий механізм впливу як санкції. Західні держави ще ніколи не застосовували їх проти КНР, але наслідком їх ефективного впровадження може стати серйозне обмеження глобального політико-економічного впливу Пекіну у світі. Найбільшою загрозою для Китаю тут виступає довготривала стратегія Заходу на повернення додому розміщених за кордоном високотехнологічних виробництв.

Виходячи із вищезазначеного, виклик Китаю для НАТО полягає у наступному.

1. Зважаючи на нарощування військових сил Китаю в регіоні Далекого Сходу і басейну Тихого океану, Альянс повинен прискоритись в процесі глобалізації своєї діяльності через насамперед опосередковану присутність. Насправді, де факто НАТО вже досить давно вийшла за межі виключно північноатлантичного регіону. Можливо, найкращим способом посилення свого впливу для Альянсу буде нарощування присутності не його самого, а окремих членів в якості учасників регіональних військово-безпекових союзів, як наприклад, безпекового альянсу в Індо-Тихоокеанському регіоні у складі Австралії, Британії та США з 15 вересня 2021 року під назвою AUKUS (США, Британія та Австралія..., 2023).

2. У китайській стратегії стосовно європейського континенту (євроатлантичної зони) зростає вплив традиційних безпекових чинників. Китайське керівництво фактично відмовилося від «скромних» заяв про необхідність вирішення економічних проблем власної країни і почало використовувати більш традиційну геополітичну риторику, а також інструментарій «м'якої сили» для ослаблення свого глобального суперника, тобто, країн Заходу. Мова йде про нарощування торгівлі з країнами Європи з одночасним витісненням Сполучених Штатів з провідних місць у зовнішньоторговельному обігу країн Євросоюзу, численні спроби заволодіти контролем над критичною інфраструктурою тощо.

Слід зазначити, що еліти західних держав розуміють, що **виклики** з боку Китаю можуть перерости у **загрозу**. Це відображено у нещодавно затвердженій Стратегічній концепції НАТО від 29 червня 2022 року. Документ відзначає що «заявлені амбіції та політика примусу Китайської Народної Республіки (КНР) кидають виклик нашим інтересам, безпеці та цінностям. КНР використовує широкий спектр політичних, економічних і військових інструментів для збільшення свого глобального впливу та проектування сили, залишаючись при цьому непрозорою щодо своєї стратегії, намірів та військового нарощування» (NATO Strategic Concept..., 2022, p.5). Таким чином КНР визначено у якості основного виклику безпеці НАТО. На відміну від Китаю, виклик України не складає потенційної загрози для Північноатлантичного Альянсу і її значення для майбутнього Заходу як цивілізації ще лише відкривається, але вже стає помітним.

Перш за все, реакція українського народу на російську агресію стала своєрідним «ранковим дзвоном», що будить країни Заходу і фактично відновила їм волю до опору російському агресивному ревізіонізмові, чого вони послідовно позбавлялись впродовж понад півстоліття. Україна змусила західні еліти повернутись до цінностей і почати відмовлятися від ганебної *Real politik* у відносинах з недемократичними режимами. Тут варто згадати зміну акцентів у політиці США щодо Китаю, а також зростання безкомпромісності стосовно розробки Іраном ядерної програми (Ковальчук С., 2023).

122

По-друге, потреби воюючих ЗСУ фактично відновили військову промисловість країн Заходу, і це не просто нова «гонка озброєнь» – військова індустрія є серйозним тригером для розвитку економіки, а зараз дуже важливо подолати негативні тенденції у світовій економіці, викликані ковідною кризою. Події навколо України змусили Захід розпочати глибоку модернізацію і нарощування власних збройних сил (згадаймо ФРН і Республіку Польща) перед лицем російської загрози і китайських безпекових викликів. З'явився консенсус всередині Альянсу щодо необхідності виділення більшої частки державного бюджету на потреби оборони (Члени НАТО погодилися..., 2023).

По-третє, відбулася консолідація Альянсу на основі спільного розуміння стратегічних завдань, шляхів їх реалізації і цінностей, що стали їхнім фундаментом. Тут насамперед варто виокремити необхідність зміцнення трансатлантичного союзу США і Європи. Попри спорадичні намагання деяких європейських держав (зокрема Франції) створити власне європейський безпековий компонент стало ще більш зрозумілим, що Європа не здатна зараз і не буде здатною у досить тривалій перспективі захистити себе без допомоги США. Водночас, зростає інтерес до додаткових безпекових інструментів і механізмів, які б діяли поза рамками Альянсу, але при цьому доповнювали його і надавали гнучкості (Федуняк С. Балтійсько-Чорноморський регіон..., 2020; Федуняк С. Чорноморський регіон, 2020).

Виникла практична необхідність вироблення механізмів і відповідних інструментів покарання ядерної держави за її грубе і систематичне порушення базових норм міжнародного права. Таким чином, це матиме значення не лише у випадку Російської Федерації, але й у контексті розробки і впровадження стратегії Заходу по стримуванню Китаю.

Висновки. Отже, на завершення можна констатувати що, Китай і Україна становлять собою суттєві різнопланові виклики для НАТО і первинний аналіз засвідчує, що Альянс досить адекватно і оперативно бере до уваги їхнє значення для розробки механізмів та інструментів адаптації до сучасних світових політичних процесів. Виклик Китаю примушує Північноатлантичний Альянс активізувати процес його «глобалізування» через створення і участь у допоміжних безпекових механізмах та інститутах за межами статутно визначеного Євроатлантичного регіону. Зі свого боку, Україна на практиці виступає форпостом Західного світу, прикриваючи країни Альянсу від російської агресії і даючи їм можливість здійснити переозброєння для ефективної відсічі у випадку такої агресії. Виклик полягає у тому, що підтримка України збільшує потенційну можливість безпосереднього військового зіткнення НАТО з Російською Федерацією.

Джерела та література:

1. Возняк С., Іващенко А., Федунівч Д., Шпура М. Методика оцінювання результативності шляхів взаємодії ЗС України з Північноатлантичним Альянсом. Збірник наукових праць Центру Воєностратегічних досліджень Національного університету оборони України, №3 (64), 2018, С.11-17.
2. Громадяни понад третини країн НАТО не готові захищати союзників у разі нападу Росії –дослідження. Радіо Свобода. 11 лютого 2020 року. <https://www.radiosvoboda.org/a/nato-countries-poll/30428267.html>
3. Закон України «Про національну безпеку України», Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, №31, с.241. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Ковальчук С. Зупинка іранського атома: в США обговорюють силову блокаду ядерної програми Тегерана. Європейська правда. 8 лютого 2023 року. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/8/7155735/>
5. Скачко Л. Україна -НАТО: стан та перспективи розвитку співробітництва. Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. 2020. Випуск 48. С. 108–116.
6. США, Британія та Австралія розкрили нові деталі співпраці у форматі AUKUS. Європейська правда. 14 березня 2023. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157920/>

7. США ще не готові до епохи конфлікту «великих держав». Але посилено готуються до нього – WSJ. IPress, 8 березня 2023 року. http://ipress.ua/articles/ssha_shche_ne_gotovi_do_epohy_konfliktu_velykyh_derzhav_ale_posyleno_gotuyutsya_do_nogo__wall_street_journal_340484.html

8. Федуняк С. Балтійсько-Чорноморський регіон у контексті пост-біполярної геополітики. Інститут демократизації і розвитку. 6 травня 2020. <https://www.institutedd.org/blog/posts/8?fbclid=IwAR3ER5-bCtFQMz0c7yQd1CnE9cvjzrhGsWWpfaBX3BwpaOZdTcblAJctpjg>;

9. Федуняк С. Чорноморський регіон у стратегії НАТО першої третини XXI століття. Інститут демократизації і розвитку. 10 грудня 2020. https://www.institutedd.org/blog/posts/cornomorskii-region-u-strategiyi-nato-persoyi-tretini-xxi-stolittya?fbclid=IwAR0hcln7EfFiShbBJdYfPGSa8St0-eqfNnpJqmRoo0QiWnX_nbPDCNBkM

124 — 10. Члени НАТО погодилися витратити на оборону від 2% ВВП –ЗМІ. Європейська правда. 7 липня 2023 року. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/7/7165299/>

11. Mercy A. Kyo. NATO and the China Challenge. Diplomat, April 12, 2023. <https://thediplomat.com/2023/04/nato-and-the-china-challenge/>

12. NATO Strategic Concept. Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid 29 June 2022. NATO. Madrid, 2022. 13 p.

13. Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg via video at the Prespa Forum Dialogue. 15 June 2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_215827.htm?selectedLocale=en.

References:

1. Vozniak S., Ivashchenko E., Fedunovych D., Shpura M. Metodyka otsiniuvannia rezul'tatyvnosti shliakhiv vzaemodii ZS Ukrainy z Pivnichnoatlantychnym Aliansom. Zbirnyk naukovykh prats' Tsentry Voiенно-startehichnykh doslidzen' Natsional'noho Universytety obrony Ukrainy №3 (64), 2018, S.11-17.

2. Hromadiany ponad tretyny krain NATO ne hotovi zakhyschaty soiuznykiv u razi napadu Rosii – doslidzhennia. Radio Svoboda. 11 liutoho 2020 roku. <https://www.radiosvoboda.org/a/nato-countries-poll/30428267.html>

3. Zakon Ukrainy “Pro natsional’nu bezpeku”, Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2018, №31, c.241. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

4. Koval’chuk S. Zupynka irans’koho atoma: v SSHA obhovoriuiut’ sylovy blokadu iadernoi prohramy Teherana Ievropeis’ka Pravda. 8 liutoho 2023 roku. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/8/7155735/>

5. Skachko L. Ukraina-NATO: stan ta perspektyvy rozvytku spivrobitnytstva Visnyk L’vivs’koho universytety. Seria Mizhnarodni vidnosyny. 2020. Vypusk 48. S.108-116.

6. SSHA, Brytania ta Avstralija rozkryly novi detail spivpratsi u formati AUKUS Ievropies’ka pravda. 14 bereznia 2023 roku. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157920/>

7. SSHA shcht nt hotovi do epokhy konfliktu “velykykh derzhav”. Ale posylrno hotuiut’sia do nioho – WSJ. IPress, 8 bereznia 2023 roku. http://ipress.ua/articles/ssha_shche_ne_gotovi_do_epohy_konfliktu_velykykh_derzhav_ale_posyleno_gotuyutsya_do_nogo__wall_street_journal_340484.html

125

8. Fedunyak S. Baltiis’ko-chornomors’kyi rehion u konteksti post-bipoliarnoi geopolityky. Instytut demokratyzatsii i rozvytku. 6 travnia 2020. <https://www.institutedd.org/blog/posts/8?fbclid=IwAR3ER5-bCtFQMz0c7yQd1CnE9cvjzrhGsWWpfaBX3BwpaOZdTcblAJctpg;>

9. Fedunyak S. Chornomors’kyi rehion u stratehii NATO pershoi polovyny XXI stolittia. Instytut demokratyzatsii i rozvytku. 10 hrudnia 2020. https://www.institutedd.org/blog/posts/cornomorskii-region-u-strategiyi-nato-persoyi-tretini-xxi-stolittya?fbclid=IwAR0hclin7EfFi-ShbBJdYfPGSa8St0-eqfNnpJqmRoo0QiWnX_nbPDCNBkM

10. Chleny NATO pohodylysia vytrachaty na oboronu vid 2% VVP - ZMI. Ievropies’ka pravda. 7 lypnia 2023 roku. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/7/7165299/>

11. Mercy A.Kyo. NATO and the China Challenge. Diplomat, April 12, 2023. <https://thediplomat.com/2023/04/nato-and-the-china-challenge/>

12. NATO Strategic Concept. Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid 29 June 2022. NATO. Madrid, 2022. 13 p.

13. Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg via video at the Prespa Forum Dialogue. 15 June 2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_215827.htm?selectedLocale=en.